

UDC 327.7(477+540)“1950/1970”:378.6(540.53)

THE CONTRIBUTION OF UKRAINIAN SCIENTISTS TO THE FORMATION OF THE INDIAN INSTITUTE OF TECHNOLOGY BOMBAY (1950–1970S) WITHIN THE CONTEXT OF THE UNESCO MISSION

Olena Bordilovska

DSc (Political Sciences), Associate Professor
Department of New Challenges
National Institute for Strategic Studies of Ukraine
7-A, Pyrohova St., Kyiv, 01054, Ukraine
olbord@ukr.net

Yulia Fil

PhD (History)
A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine
4, Mykhailo Hrushevskyi St., Kyiv, 01001, Ukraine
filyulia@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9902-6101

Georgii Meshcheriakov

PhD (Technology and Organization of Industrial and Civil Engineering)
Engineering Center Transzvuk
6, Baryatinsky Lane, Odesa, 65014, Ukraine
ectranszvuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7284-593X

The paper examines the history of successful cooperation between Ukraine and India in the fields of science, education, and cultural heritage, using the example of the participation of the Odesa Polytechnic Institute in the establishment of the Indian Institute of Technology Bombay (IIT Bombay). The study is based on archival materials of Professor G. N. Meshcheriakov, Doctor of Technical Sciences, who served as the head of UNESCO missions in India from the late 1950s. This mission lasted ten years (1956–1966) and was aimed at laying the foundations of Indian technological education. The results of the study of IIT Bombay establishment demonstrate that this process was not exclusively a Soviet initiative but was carried out with the involvement of other republics of the former USSR, particularly Ukraine, which has its own history of partnership and cooperation with India in education, science, and culture. Ukrainian Indologists are actively researching, systematizing, and introducing into academic circulation the legacy of Ukrainian scientists who contributed to India's development, especially to the formation of its system of higher technical education. The purpose of the study is to place this history within the broader context of Ukraine–India technological cooperation during the Soviet period, as well as within the framework of UNESCO educational missions. The paper has an innovative character as it addresses an under-researched topic, provides its reassessment in a broader context, and opens new prospects for further studies in the history of international scientific cooperation and cultural diplomacy.

Keywords: Ukraine–India relations; UNESCO mission; technical education; IIT Bombay; photographic archives; Indology; cultural diplomacy

© 2025 O. Bordilovska, Yu. Fil and G. Meshcheriakov; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ВНЕСОК УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ У СТАНОВЛЕННЯ ІНДІЙСЬКОГО ІНСТИТУТУ ТЕХНОЛОГІЙ У БОМБЕЇ (1950–1970 рр.) В КОНТЕКСТІ МІСІЇ ЮНЕСКО

О. А. Борділовська, Ю. С. Філь, Г. М. Мещеряков

Вступ

Період 1956–1966 років став важливим етапом у діяльності ЮНЕСКО в Індії, який характеризувався атмосферою оптимізму та вірою в потенціал міжнародної співпраці для розв'язання глобальних проблем. У цей час організація активно долучалася до широкого спектра проєктів, зокрема заснування освітніх інституцій, розвитку науки та збереження культурної спадщини.

Заснування Індійського інституту технологій у Бомбеї (ІТБ) в 1958 році стало флагманським проєктом цього періоду, що засвідчило успішність партнерства між ЮНЕСКО та урядом Індії та відобразило їхню спільну відданість принципам миру, розвитку й прав людини. Надалі ІТБ перетворився на один із провідних технічних університетів світу.

Від 1956 року розпочався етап системної науково-технічної співпраці між Україною (у складі СРСР) та Індією в межах радянської участі в міжнародних програмах, водночас український внесок у сфері науки, освіти й культури мав особливе значення.

Метою дослідження є висвітлення внеску українських учених у становлення Індійського інституту технологій у Бомбеї та реконструкція цього процесу на основі архівних фото- і кіноматеріалів професора Г. М. Мещерякова (Одеса), зібраних під час його керівництва місією ЮНЕСКО в Індії. Методика дослідження ґрунтується на поєднанні історико-наукового аналізу, джерелознавчого підходу та вивчення культурного контексту міжнародної співпраці 1960-х років.

Стаття посідає особливе місце в історіографії питання розвитку технологічної освіти в Індії, адже окремих розвідок, присвячених історії саме Індійського інституту технологій Бомбея, немає. Історіографія характеризується двома типами статей на цю тему: (1) або про бомбейський інститут йдеться в контексті широких тем, як-от становлення технологічної освіти в Індії, обговорення “відтоку мізків” із країни і загальної стратегії розвитку нації [Francis 2001; Bhatia 2007; Sukhatme, Mahadevan 1988], (2) або ж йдеться про конкретні департаменти інституту [A Brief History... 2007]. Найближче до найповнішого викладу історії ІТ Бомбея наблизилася стаття Сабіля Френсіса “ІТ в Індії: символи нації, що зароджується” [Francis 2001], у якій йдеться про загальну державну стратегію постколоніальної Індії як країни освічених в інженерії еліт, але детально розглянуто як case-study ІТ в Кхарагпурі.

Історія становлення ІТ Бомбея нерозривно пов'язана з постаттю професора Георгія Миколайовича Мещерякова (1911–2003), доктора технічних наук. Академічний і професійний профіль ученого охоплює його роботу в Індії з 1958 року, де він виконував функції голови місії ЮНЕСКО, академічного координатора з питань інженерної освіти та технічного співробітництва. У межах місії він очолював секцію верстатів у ІТБ, відповідав за розробку навчальних програм і створення навчально-дослідних лабораторій на етапі становлення інституту. Водночас Г. М. Мещеряков виконував функції головного координатора проєкту Спеціального фонду ООН, спрямованого на створення програми підготовки інженерних кадрів і становлення шести регіональних інженерних коледжів в Індії, зокрема Регіонального інженерного коледжу у Варангалі (Казіпет). Повернувшись в Україну, він обіймав посаду завідувача кафедри металорізальних верстатів Одеського політехнічного інституту, працював професором кафедри технології автоматизації Одеського інституту кріогенної техніки, а наприкінці 1970-х років заснував кафедру автоматизації та робототехніки в Одеській державній академії холоду. Він також був засновником кафедри

ЮНЕСКО “Інтелектуальне моделювання та адаптація технологій до проблем освіти і соціального прогресу” в Одеському національному політехнічному університеті; був автором понад 200 наукових праць, керівником 30 кандидатських дисертацій, у 1979 році удостоєний звання заслуженого діяча науки і техніки УРСР.

Наукові заслуги професора Мещерякова здобули міжнародне визнання. Він був експертом першої категорії ЮНЕСКО з машинобудування, членом Міжнародної академії виробничої інженерії (CIRP) та Міжнародного інституту технологічних досліджень. У 1966 році його обрали президентом конференції з металорізальних верстатів, що відбулася в Калькутті (Індія), а в 1967 році – дійсним членом Міжнародної академії технологічних досліджень (США) на Генеральній асамблеї цієї організації у США. Академія об’єднує провідних учених у галузі машинобудування з 41 країни світу, діяльність яких визначає рівень наукового та технічного прогресу їхніх держав. Із колишнього Радянського Союзу за 59 років існування організації було обрано лише п’ятьох учених – академіків М. М. Зорева, Т. М. Лолодзе (Тбілісі), професорів Г. М. Мещерякова (Одеса), В. О. Остаф’єва (Київ), В. С. Коваленка (Київ).

Члени клубу співробітників ІТБ з вдячністю згадують професора як

людину, яка зробила величезний внесок у прогрес і розвиток інституту; його безпосередня й активна участь допомогла у формуванні програм підготовки аспірантів та започаткуванні науково-дослідної діяльності в секції верстатів. Професор Г. М. Мещеряков мав унікальну можливість навчати як перший, так і другий випуски аспірантів за курсом “Проектування верстатів”, а також керувати їхніми дослідницькими проектами.

Реконструкція фотоархіву як джерела та спадщини

Представлені матеріали є ретроспективною фотографічною колекцією (див. Ілюстр.), створеною в Індії в 1958–1968 роках, що становить унікальне історичне джерело. Матеріали зберігаються у вигляді монохромної 35-мм плівки “Agfa Iso-pan”, кольорових діапозитивів та цифрових сканів 8-мм кіноплівки “Kodachrome”. У сукупності матеріали архіву формують візуальну хроніку, що фіксує перехід Індії від традиційних форм суспільного життя до сучасного технологічного розвитку. Фотографії відтворюють різні виміри життя країни 1960-х років – від народних костюмів, танців та архітектурних пам’яток до процесів урбанізації, індустріального будівництва та діяльності політичних і культурних діячів, поряд із відображенням природних ландшафтів та елементів матеріальної і нематеріальної культури. Отже, фотографічний архів слугує комплексним джерелом не лише для дослідження історії технологічної співпраці, а й для індології та культурної антропології.

Фотовиставка “Образи Індії” вперше була представлена 14 квітня 2013 року в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (КНУ). Організаторами стали Міжнародний центр українських студій та Центр індології Інституту міжнародних відносин КНУ, Індійська рада з культурних зв’язків та Індійський культурний центр “Санскриті”, за підтримки Посольства Республіки Індія в Україні.

Експозиція включала унікальні ретроспективні чорно-білі ручні відбитки, зроблені в Індії в 1958–1968 рр., раніше не демонстровані. Як впливає з назви “Образи Індії”, світлина відтворюють життя країни того періоду, зображають колишніх прем’єр-міністрів Індії Джавагарлала Неру та Індіру Ганді, колишніх президентів д-ра Раджендра Прасада, д-ра С. Радгакрішнана, д-ра Закіра Хусейна, а також Юрія Гагаріна та інших видатних діячів.

Представники посольства Індії в Україні зазначали, що період, зафіксований на фотографіях, ознаменував початок плідної науково-технічної співпраці між двома країнами. Індія традиційно сприймається як добрий друг і надійний партнер України,

з якою реалізовано чимало спільних проєктів у галузях освіти та культури. Виставка “Образи Індії” продовжила цю традицію співробітництва й дружби та дала можливість побачити Індію очима професора Мещерякова, справжнього друга Індії. Посольство також підкреслювало, що виставка становитиме особливий інтерес для української та індійської громадськості, сприятиме кращому розумінню спільної історії та подальшому зміцненню дружніх відносин між Індією та Україною.

Матеріали архіву було презентовано у 2024 році під час “Українсько-індійського форуму: нова стратегія відносин в умовах глобальних змін”, організованого Інститутом сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, Національним інститутом стратегічних досліджень та Дипломатичною академією України імені Геннадія Удовенка при МЗС України. Захід, що відбувся 15 березня 2024 року за підтримки міжпарламентської групи Верховної Ради України з міжпарламентських зв’язків з Республікою Індія та Посольства Індії в Україні, об’єднав державних діячів, урядовців, політиків, представників бізнесу, науковців та експертів з обох країн. Презентація матеріалів на форумі підкреслила їхню значущість як для реконструкції культурних і суспільних процесів Індії 1960-х років, так і для осмислення досвіду українських науковців у становленні ІТ Бомбея.

Історичний і культурний контекст

Дослідження історії ІТ Бомбея в межах місії ЮНЕСКО показує, що цей процес відбувався не лише в загальнонарадянському контексті, а й за активної участі українських науковців, чий внесок підтверджує роль України у формуванні системи вищої технічної освіти Індії. Значущість цього внеску відзначив Надзвичайний і Повноважний Посол Індії Р. К. Чандер під час відкриття виставки 2013 року, зазначивши, що фотографії відтворюють атмосферу його дитинства – Індії 1950-х років, коли лише розпочиналася історія національного прогресу. Надалі цей прогрес забезпечив країні значні досягнення, адже нині Індія відома як держава з передовими технологіями – інформаційними, космічними, біо- та нано-, її фахівці працюють по всьому світу, індійці за походженням очолюють офіси або керують основними напрямками діяльності таких компаній, як GOOGLE, MICROSOFT, NOKIA, TESLA. Більшість із них здобували знання в індійських університетах та інститутах і вже потім приїхали до США, щоб вдосконалити свою освіту. Матеріали архіву розглядаються як потенційне підґрунтя для міжнародних наукових і культурних проєктів, зокрема для публікацій, підготовки ювілейного видання до річниці ІТБ, а також для можливого включення до архівів ЮНЕСКО, зокрема й у розділ, присвячений історії становлення ІТ Бомбея від часу його заснування в 1958 році, як свідчення еволюції кампуса, академічних програм та науково-дослідної інфраструктури. Важливим є й те, що у 2007 році ІТБ набув статусу “Центру спадщини знань” (Knowledge Heritage Centre), що символічно поєднало початкову місію ЮНЕСКО з сучасними практиками збереження культурної спадщини. У цьому контексті оцифровані українські архіви не лише поглиблюють історико-наукову реконструкцію, а й відкривають перспективи нових міжнародних ініціатив, зокрема створення цифрового атласу місій (1956–1991). Це сприятиме розвитку культурної дипломатії, посиленню міжнародної суб’єктності України та формуванню спільного українсько-індійського наукового дискурсу в рамках спадщини ЮНЕСКО.

Попри вже здійснену публічну презентацію архівних матеріалів, історико-політичний і культурний вимір діяльності українських науковців у складі міжнародних місій ЮНЕСКО все ще потребує глибшого дослідження. Саме цю лакуну й має на меті заповнити ця стаття.

Участь УРСР у місії ЮНЕСКО зі становлення ІТ Бомбея

Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР) 12 травня 1954 року стала членом ЮНЕСКО. Радянський Союз мав свої власні ідеологічні й політичні цілі,

допускаючи Україну до міжнародної організації як окремого суб'єкта – так можна було отримати більше голосів. З цих же причин Білоруська РСР також приєдналася до організації [Shcherbakov 2024]. СРСР як такий також був її членом. Усі представники держав-учасниць ЮНЕСКО мали статус “національних комісій”, тимчасом як Україна та Білорусь були позбавлені союзним керівництвом такого статусу. Звісно, про самостійність України в організації не йшлося, вона була радше інструментом радянської ідеологічної боротьби із західним капіталістичним табором, але 1962 року розпочало роботу Постійне представництво УРСР при ЮНЕСКО, що дало Україні змогу брати активнішу участь у діяльності організації, самостійно висуваючи пропозиції та проекти [Штепа, Лебах 2024, 905]. Незважаючи на залежність від центру, сам факт українського представництва в ЮНЕСКО давав УРСР багато переваг, дав змогу зберігати українську ідентичність, культуру, мову й відіграв свою роль в упізнаваності України у світі. Показово, що в головному журналі організації “Кур'єр ЮНЕСКО” Україну названо саме “Україною”, а не “УРСР” [Volvovski 1971].

На XII сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО в Парижі 1962 року українською стороною було висунуто ініціативу з розгортання всесвітньої кампанії, спрямованої на ліквідацію неписьменності. Ця тема не могла не знайти відгуку в Індії, де рівень неписьменності, згідно з переписом 1961 року, становив 71,7 % [Gupta 1970, 344]. І вона стала одним із пріоритетних напрямів програмної діяльності України в ЮНЕСКО [Моцик 2019, 184–190]. Так само українською була ініціатива щодо використання засобів масової інформації з метою зміцнення миру, недопущення пропаганди війни, насильства і ненависті між народами, що дало поштовх до розробки та ухвалення в 1978 році Декларації про раси і расові забобони¹. На XXI Генеральній конференції організації (1980 р.) наша держава подала 1 проєкт резолюції, 1989 р. на 25-й сесії ЮНЕСКО від України надійшло 13 проєктів резолюцій, десять з яких було схвалено [Моцик 2019, 185]. Україна була членом Виконавчої ради (1981–1985 рр.) та Генеральної конференції, керівних органів ЮНЕСКО. У травні 1982 року нашу державу з офіційним візитом відвідав генеральний директор організації А. М. М'Боу (Сенегал). Усі ці факти свідчать про те, що Україна була активною та ініціативною учасницею ЮНЕСКО, хай навіть з обмеженою суб'єктністю.

Незважаючи на благородну місію ЮНЕСКО, про яку йдеться в першій статті конституції організації: “оскільки війни починаються у свідомості людей, саме у свідомості людей потрібно створити захист миру”, все ж в умовах холодної війни країни-учасниці, а особливо СРСР, використовували організацію як майданчик для ідеологічної боротьби за вплив у світі. Заснування технологічних вищих навчальних закладів теж було частиною цих міжнародних змагань – кожна впливова країна намагалася продемонструвати свою технічну спроможність і поширити свій вплив на Індію. СРСР був першим, хто запропонував через ЮНЕСКО свою фінансову підтримку для створення другого в Індії після ІТ Кхарагпура (Західна Бенгалія; 1950) Індійського інституту технологій у Бомбеї (1958). Сполучені Штати й інші країни Західного табору своєю чергою почали пропонувати допомогу Індії. США профінансували ІТ в Канпурі (1959), Федеративна Республіка Німеччина – ІТ в Мадрасі (інавгурація відбулася 1959), і, нарешті, ІТ в Делі був профінансований Великобританією. У сучасному індійському інтернет-просторі серед публіки з антизахідними настроями навіть звучать думки про те, що Америка допомагала Індії у створенні технологічних інститутів для того, щоб кувати кадри для себе, називаючи це “механізмом відтоку мізків”², адже справді значна частина випускників ІТ після випуску емігрує до США. За даними дослідження подальшої професійної долі випускників ІТ Бомбея за період з 1973-го до 1977 року, 30,8 % випускників виїхали на постійне місце проживання за кордон [Sukhatme, Mahadevan 1988, 1286]. Більш сучасна статистика стверджує, що 2000 випускників ІТБ щороку емігрує на

Захід [Bhatia 2007, 17]. З якої б країни не надходила допомога, створенню мережі технологічної освіти в Індії за допомогою міжнародних організацій передувало рішення індійського уряду одразу після здобуття Індією незалежності про створення потужностей для вищої технічної освітньої підготовки, а також створення Всеіндійської ради з технічної підготовки, чиїм завданням було координувати та поліпшувати технологічну освіту в країні. Перший П'ятирічний план засвідчив брак кадрів у технологічній освіті, а також те, що, незважаючи на інтенсивний розвиток технологічної освіти й збільшення кількості тих, хто здобув дипломи й ступені, все ж краще консолідувати роботу наявних інституцій і не засновувати нових. З новими допомогли ЮНЕСКО й решта країн-донорів.

Історія ІТ Бомбея розпочалася у грудні 1954 року, коли індійський професор Гамаюн Кабір, міністр у справах науки і культури (Minister of Scientific Research and Cultural Affairs), відвідав Генеральну конференцію ЮНЕСКО в Монтевідео як представник уряду Індії, де мав неформальні дискусії з представниками організації та Радянського Союзу. Результатом розмов стала домовленість про допомогу Індії в заснуванні ІТ в Бомбеї на кошти, які СРСР вкладе в програму технічної підтримки ООН (United Nation Technical Assistance Programme).

Подальші обговорення відкриття інституту відбувалися в Москві, Парижі та Нью-Делі, поки не було досягнуто остаточних домовленостей між урядом Індії та ЮНЕСКО. Організація погодилася надати 10 млн рублів (10,2 млн руп., або 2,5 млн дол.) у формі устаткування та технічних експертів, переважно з Радянського Союзу. Уряд Індії був відповідальний за решту витрат, включно з вартістю будівель та поточними витратами (початково 50 млн руп., 10,5 млн дол.) [Indian Institute... 1968, 9]. Двостороння угода між урядами Індії та Радянського Союзу була підписана 12 грудня 1958 р. й передбачала подальшу підтримку СРСР у 3 млн руб. (3,6 млн руп., 750 тис. дол.). Ця підтримка час від часу розширювалася [Indian Institute... 1968, 9].

У підсумку Місія ЮНЕСКО зі створення ІТ у Бомбеї спочатку проходила в рамках Програми технічної підтримки ООН (1956–1965 pp.) (United Nation Technical Assistant Programme), а з 1 січня 1966 року була об'єднана зі Спеціальним фондом (Special Fund) у Програму розвитку ООН (United Nations Development Programme), яка продовжувала надавати підтримку до кінця 1966 року [Indian Institute... 1968, 3]. Спеціальний фонд (UNSF) – це фонд ООН з підтримки т. зв. “країн, що розвиваються”, який був заснований у 1958 році.

У результаті, за даними загального звіту місії, загальна сума інвестицій в ІТБ, без урахування витрат експертів ЮНЕСКО та місцевого персоналу, становила 74 млн руп. (15 441 000 дол.). З них індійський уряд профінансував такі позиції витрат:

- на будівництво приміщень інституту, профінансованого урядом Індії, пішло 41,5 млн руп. (8 726 000 дол.);
- на лабораторне обладнання уряд Індії витратив 7,9 млн руп. (1 658 000 дол.);
- на бібліотеку було витрачено 1,6 млн руп. (335 000 дол.);
- на меблі – 3,1 млн руп. (650 000 дол.) [Indian Institute... 1968, 11].

Іноземна допомога надходила переважно у вигляді постачання устаткування для різних департаментів інституту. ЮНЕСКО витратило 12,1 млн руп. (2 540 000 дол.) у рамках головної програми допомоги закупівлі обладнання. Від ЮНЕСКО надійшло 4,1 млн руп. (860 000 дол.) додаткової допомоги [Indian Institute... 1968, 11].

Уряд Радянського Союзу додатково надав 3,6 млн руп. (755 000 дол.) у рамках двосторонньої програми допомоги [Indian Institute... 1968, 11]. У підсумку витрати перевищили первинні домовленості.

У грудні 1956 р. до Бомбея прибула перша група фахівців, яку очолив Володимир Сергійович Мартиновський (1906–1973), випускник Одеського політехнічного

інституту, згодом професор і директор Одеського інституту холодильної та харчової промисловості (нині Одеський національний технологічний університет). Саме йому ЮНЕСКО доручила керівництво ініціальним контингентом українських спеціалістів. Протягом 1957–1958 рр. Мартиновський координував інженерно-виробничу частину проєкту: узгоджував постачання верстатів, розробляв програми підготовки індуських аспірантів і налагоджував перші лабораторії. Його керівництво забезпечило безперервність знань між одеськими підприємствами й будівельними майданчиками в Поваї, що прискорило введення в дію перших корпусів інституту. Після завершення основного етапу будівництва Мартиновський залишився в ІТ Бомбея як керівник місії (1962–1965), де виконував підготовку викладачів і впровадження стандартів радянської інженерної школи. Повернувшись до Одеси, він очолив Інститут холодильної та харчової промисловості Одеси, який пізніше був названий його ім'ям.

Група на чолі з Мартиновським мала залишатися в Індії два роки. Разом з директором приїхали спеціалісти з верстатобудування, паливних технологій і технологій заліза та сталі. Першим завданням було зрозуміти практичні проблеми, пов'язані із закладенням нового інституту. Щоб вивчити індійські умови, команда розділилася на три групи, одна з яких поїхала до ІТ в Кхарагпурі, якому на той час вже було 5 років, до Індійського наукового інституту в Бенгалуру і в Департамент хімічної інженерії Університету в Бомбеї. Протягом 8 місяців команда фахівців вивчала індійський досвід, після чого знову зібралася в Бомбеї.

Перший навчальний рік розпочався в 1958 році, коли будівництво ще тривало. Студенти навчалися в тимчасових приміщеннях Дослідницької асоціації фабрик натурального та штучного шовку у Ворлі (Silk and Art Silk Mills Research Association at Worli), що в околицях Бомбея. 10 березня 1959 року за участі прем'єр-міністра Джавагарлала Неру було формально закладено пам'ятний камінь, який символізував початок будівництва, що почалося раніше. Того ж року інститут переїхав вже до своїх приміщень. На цьому етапі розбудови інституту Георгій Мещеряков приєднався до місії.

У 1960 р. половина студентів (ті, що належали до першого набору) вчилися у Ворлі, тимчасом як набір 1959 р. вже навчався в нових приміщеннях, а викладачі й інший персонал були розсіяні містом. Та до кінця проєкту всі головні будівлі були закінчені, хоча деяке будівництво тривало далі. Кампус забезпечував житлом 5000 студентів та викладачів, і, як влучно зазначено у звіті, все це було зроблено на землі, яка ще десять років тому не відзначалася гостинністю для людини. Кампус ІТ Бомбея займає 200 гектарів у місцевості Поваї, Мумбаї. У 1961 році спеціальний акт парламенту РІ надав йому статус установи національного значення, що дало йому змогу присуджувати власні ступені та дипломи. (Закон про технологічні інститути – це акт парламенту Індії (№ 59 від 1961 року, змінений у 1963 році), який оголосив певні технологічні інститути установами національного значення). Інститут був незалежний від державного контролю, мав автономію і статус університету. Водночас державні дотації давали йому фінансову безпеку й можливість розвиватися.

У звіті підкреслено, що “хоча СРСР не був єдиною нацією, яка надавала ту чи іншу допомогу через ЮНЕСКО, майже вся допомога надходила з СРСР” [Indian Institute... 1968, 11]. Ті, хто був залучений у проєкт, стверджували, що значно ефективніше було постачати верстати з одного джерела задля збереження їхнього комплексу, ніж брати з різних і пристосовувати їх до роботи разом. Ще одним важливим завданням місії було навчання індійських спеціалістів монтажу, експлуатації та технічного обслуговування привезеного обладнання. Кожен запрошений експерт мав змонтувати обладнання, щоб воно якнайшвидше почало служити справі, а потім навчити індійських колег, щоб вони надалі могли його обслуговувати самостійно.

Як написала про це газета “Правда України” (11.12.1980 р.), загалом підприємства і навчальні заклади УРСР надіслали 3 тисячі приладів і машин для ІТБ. Г. М. Мещеряков разом з іншими українськими спеціалістами – керівниками та технічними виконавцями проєкту – зробили значний внесок у будівництво та обладнання цього навчального закладу, розробку навчальних планів та програм підготовки викладачів та аспірантів, загалом в організацію навчального процесу [Лукаш, Полюк 1982, 106]. Проф. Г. М. Мещеряков очолював секцію верстатів в ІТБ і, як уже зазначалося, викладав курс “Конструювання верстатів” першому та другому набору аспірантів, водночас керуючи їхніми науковими проєктами. Крім того, багато наукових організацій, навчальних закладів та промислових підприємств країни скористалися його лекціями з різних галузей. Його безпосередня активна участь допомогла сформувати навчальні програми для аспірантів та започаткувати наукову діяльність у секції “Конструювання верстатів”.

Індійський технологічний інститут у Бомбеї – провідний навчальний технічний заклад в Індії, відомий своєю академічною досконалістю та інноваціями. Його викладацький склад користується повагою, він сприяє дослідженням та навчанню, налагоджуючи співпрацю з національними та міжнародними колегами. Викладачі здобули престижні нагороди, включно з почесними преміями *Шанті Сваруп Бгатнагар* та *Падма*. Робота в поважному ІТБ дає безліч переваг та виняткові умови для кар’єрного зростання. Як частина цього закладу, викладачі мають привілей спілкуватися з талановитими та мотивованими студентами, які стоять на передовій технологічного прогресу. Інститут надає сучасне обладнання, сприяє проведенню досліджень та розробок, які заохочують інновації, забезпечує можливості для зростання та нетворкінгу. Інститут пропонує інноваційні короткострокові курси, класичну освіту та дистанційне навчання. Він забезпечує повноцінне проживання в гуртожитках, із харчуванням, спортивними та рекреаційними вигодами на території кампуса. Розташований у жвавому Мумбаї, фінансовій та кінематографічній столиці Індії, ІТ Бомбея пропонує різноманітні культурні та розважальні заходи.

Із самого початку ІТ Бомбея залучав студентів найкращого рівня. Його випускники досягли значних успіхів у промисловості, сфері високих технологій, академічних дослідженнях та інших галузях. Перелік їхніх здобутків надзвичайно широкий, тож обмежимося згадкою лише кількох найвідоміших імен.

Джайрам Рамеш здобув ступінь бакалавра технічних наук в ІТ Бомбея в 1975 році, вивчав державне управління в Університеті Карнегі-Меллона (1975–1977) і провів рік у Массачусетському технологічному інституті. Дж. Рамеш був секретарем Департаменту економічних питань Індійського національного конгресу, а також заступником голови Планової ради Карнатаки та економічним радником уряду Чхаттісгарха, членом Ради економічного розвитку Раджастану й Андхра-Прадешу. Дж. Рамеш був радником міністра фінансів (1996–1997), заступника голови Планової комісії (1992–1994) та прем’єр-міністра в 1991 та 1987–1989 роках. Він відіграв важливу роль у формуванні та реалізації економічних реформ Індії на початку 1990-х років. Автор багатьох ключових урядових звітів у різних сферах, як-от енергетика, технології, товари капіталу, промислова політика, телекомунікації тощо, пан Джайрам Рамеш також пише для щотижневого журналу “India Today”, окрім того, є ведучим низки популярних телевізійних програм про бізнес та економіку.

Ще одним відомим випускником є Манохар Паррікар. Він здобув ступінь бакалавра технічних наук з металургійного машинобудування в ІТБ в 1978 році, а потім зайнявся бізнесом. М. Паррікар був відомим підприємцем, мав два заводи в Гоа з виробництва гідравлічного обладнання. Його кар’єра змінилася, коли він пішов у політику в 1988 році. Був членом Національного виконавчого комітету Бхаратія Джаната парті (БДП) та генеральним секретарем і речником БДП в Гоа з 1994-го до

2000 року. У жовтні 2000 р. він став головним міністром Гоа. Інститут оборонних досліджень та аналізу в Нью-Делі названий на його честь.

Нандан Нілекані – випускник ІТ Бомбея 1978 року, один з найбагатших людей в Індії (власник статків у \$3,6 мільярда), візіонер та філантроп. Співзасновник однієї з перших в Індії компанії-розробника програмного забезпечення Infosys, творець найбільшої у світі біометричної системи Aadhaar. У 1981 році, маючи \$250 початкового капіталу, Нандан Нілекані об'єднався з шістьма іншими людьми, щоб заснувати власну компанію. З роками Infosys стала першим всесвітньо визнаним ІТ-гігантом Індії, символізуючи становлення країни як світового технологічного лідера. Нілекані став генеральним директором Infosys у 2002 році, під його керівництвом доходи Infosys зросли з 500 мільйонів доларів до 3 мільярдів доларів до 2007 року. У 2015 році Нандан та його дружина Рогіні Нілекані стали співзасновниками EkStep – некомерційної платформи, спрямованої на боротьбу з постійною кризою навчання в Індії шляхом використання новітніх технологій.

Саріта В. Адве – професорка комп'ютерних наук в Університеті Іллінойсу. Здобула ступінь бакалавра технічних наук з електротехніки в ІТБ у 1987 році. Її наукові інтереси охоплюють системний стек, включно з апаратним забезпеченням, мовами програмування, операційними системами та прикладними програмами. Вона є членкинею Американської академії мистецтв і наук, Асоціації обчислювальних машин (ACM) та Інституту інженерів з електротехніки та електроніки (IEEE), найбільшої у світі спільноти фахівців у галузі технологій, а також лауреаткою премії ACM/IEEE-CS імені Кена Кеннеді, премії Інституту Аніти Борг “Жінка-візіонер в інноваціях”. Нещодавно інформаційний гігант Meta проспонсорував її академічні дослідження: проєкт має на меті збільшити інтерактивність на порядки, зробивши генерацію контенту доступною для кінцевих користувачів та досягнувши цього в межах прийняттого енергоспоживання. Трифазний проєкт розпочався восени 2024 року й триватиме до травня 2028 р.

Престиж ІТБ у світі з часом лише зростає завдяки дедалі більшій популярності спеціальностей, які пропонує цей заклад. В Індії сформована широка мережа його філій, а також відкрито закордонні представництва, зокрема в країнах Південно-Східної Азії. Водночас витoki сучасної слави ІТБ пов'язані і з внеском українських науковців, які брали участь у його становленні. ІТБ, так само як решта інститутів технології в Індії, був символом цілої епохи в Індії та її наміру будувати своє майбутнє на основі того, що Сабіль Френсіс називає у своїй статті “суспільством знання” або “економією знання” [Francis 2001, 294].

Перші еліти постнезалежності на чолі з Джавагарлалом Неру свідомо обрали стратегію розвитку Індії як високотехнологічної країни й зробили ставку не на еліти капіталу, а на еліти “знання”, зокрема інженерного. Звісно, тоді ще мільйонна країна одразу не могла отримати зиск із таких рішень своїх еліт, але вони заклали основи тієї Індії, якою ми її знаємо зараз, – Індії космічної програми і Бенгалуру, ІТ-столиці країни.

Українсько-індійська співпраця за радянських часів

У сучасному індійському політичному та академічному дискурсі поширеним є уявлення про Російську Федерацію як головного спадкоємця радянсько-індійського співробітництва. Проте результати історико-наукового аналізу свідчать, що в цей процес вагомий внесок зробили й інші республіки колишнього СРСР, зокрема Україна, яка має власну історію партнерства та взаємодії з Індією у сферах освіти, науки й культури. Детальне дослідження цієї проблематики належить О. Лукаш, яка в серії статей кількісно та якісно показала масштаб українського внеску в радянсько-індійське співробітництво. Вона справедливо зазначила, що одним з визначальних

факторів розвитку українсько-індійських відносин був позитивний досвід економічного і науково-технічного співробітництва в радянський період. Про допомогу СРСР Індії після плідного візиту Дж. Неру до Радянського Союзу в 1955 році і візиту у відповідь того ж року радянських лідерів М. Хрущова та М. Булганіна в Індію добре відомо, проте мало хто згадував, яку саме частку в цій допомозі забезпечувала Україна, а вона і справді була значною.

За найскромнішими підрахунками в ті роки (60–80-і), вага внеску України в економічне та науково-технічне сприяння Індії становила, залежно від галузі співробітництва, від 40 до 50 % від загальносоюзної. Індійські інженери приїздили на навчання та стажування до України, для забезпечення потреб металургійного комбінату в Бгілаї, збудованого за допомогою СРСР, було відправлено 320 чоловік, більшість з них стажувалась саме на українських підприємствах [Лукаш 2003, 598].

Українські науковці та інженери зробили вагомий внесок у розвиток науково-технічної інфраструктури Індії; низка українських наукових установ налагодили й активно підтримували плідну співпрацю з індійськими лабораторіями, науково-дослідними центрами та інститутами. Протягом багатьох років такі контакти тривали між ученими НАН України та їхніми колегами з Бенгалуру, Гайдарабада, Дургапуру. Прем'єр-міністр Індії Індіра Ганді під час візиту до СРСР відвідала також і Київ та здобула в 1982 році ступінь почесного доктора Київського державного університету імені Тараса Шевченка.

Економіка країни швидко розвивалася та відчувала гостру потребу насамперед у науково-технічних кадрах, оскільки традиційна індійська освіта була спрямована на гуманітарні напрямки. Тож головним напрямком радянської, і зокрема української, допомоги була підготовка фахівців саме такого профілю. О. Лукаш зазначала, що в УРСР перші кадри вищої і середньої кваліфікації для Індії були підготовлені ще в 1954 році, і якщо у 1950-х рр. у ВНЗ України навчалось 4 індійські студенти, то на початку 1980-х – уже понад 150. За період 1970–1980-х рр. в Індію було направлено 60 фахівців з українських інститутів та університетів. Лінія співпраці з ЮНЕСКО розпочалася не з вищої освіти, а з середньої – як пише Ольга Лукаш, на самому початку співпраці в Індію було направлено делегацію методистів-педагогів (зокрема й з УРСР) для розробки програм викладання природно-математичних дисциплін та перепідготовки індійських учителів [Лукаш, Полюк 1982, 108]. За технічного сприяння СРСР, і зокрема України, до початку 1980-х рр. було побудовано 17 навчальних закладів – інститутів, технікумів, центрів професійно-технічного навчання.

Радянська Україна брала активну участь у розвитку системи вищої освіти Індії, і зразком співробітництва в цій галузі можна вважати саме створення за проектом ЮНЕСКО Індійського інституту технологій у Бомбеї. Особливістю співробітництва радянської України з Індією був його виразно високотехнологічний вимір. У пріоритеті завжди були інженерні галузі, а вершиною науково-технічного розвитку стала співпраця в дослідженні космосу. У травні 1972 р. АН СРСР та Індійська організація космічних досліджень (ISRO) підписали угоду про співпрацю, а в 1975 р. відбувся запуск за допомогою радянської ракети-носія першого індійського штучного супутника Аріябгатта (названий на честь відомого давньоіндійського вченого математика та астронома), який виготовлявся на українському підприємстві “Південмаш” у м. Дніпропетровську (тепер Дніпро) [Лукаш 1979, 82].

Сучасна Індія – одна з небагатьох космічних держав у світі, серед останніх раючих успіхів індійської космічної програми – місія на Марс (2014) та декілька місій на Місяць “Чандраян”. Республіка Індія активно використовує космічні технології для моніторингу змін клімату, запровадження зв'язку між різними частинами країни, навігації та активно здійснює комерційні операції (продає свої супутники

іншим країнам). А початок освоєння космосу був забезпечений, зокрема, співпрацею з українськими фахівцями та науково-дослідними центрами. Тож, коли на міжнародній арені Індія апелює до “міцної дружби з Росією з радянських часів”, Україна має нагадувати про себе, особливо зважаючи на те, що про справжню історію створення ІТБ індійці майже нічого не знають. Без українських фахівців, які надали йому такий потужний імпульс на самому старті, успішний шлях Індійського інституту технологій міг би бути іншим. Індія завжди цінувала знання і з величезною пошаною ставилася до їхніх носіїв у різних галузях. Час віддати належну шану професорам з українського міста Одеси, одним із тих, хто доклав значних зусиль до того, щоб Індія стала такою, якою її знають тепер у всьому світі.

Вищі навчальні заклади України і міжнародні освітні проекти ЮНЕСКО

У системі діяльності ЮНЕСКО важливе місце посідає Одеський національний політехнічний університет (ОНПУ), зараз – Національний університет “Одеська політехніка”, де за ініціативи українських науковців була створена кафедра ЮНЕСКО “Інтелектуальне моделювання та адаптація нетрадиційних технологій до проблем перспективного навчання і соціального прогресу”. Її заснування у 2000 році стало результатом багаторічної роботи професора Г. М. Мещерякова, який поєднував досвід міжнародних місій в Індії з розвитком вітчизняної наукової школи. У 1992 році ЮНЕСКО заснувала програму УНІТВІН (UNITWIN – University Education Twinning and Networking Scheme), тобто програму партнерства та мережевої взаємодії в університетській освіті. Вона була покликана вибудувати міжнародну мережу університетської освіти в галузях, що входять у компетенцію діяльності організації, – в освіті, природознавстві, гуманітарних науках, культурі, комунікаціях. Мережа об’єднує вищі навчальні заклади та науково-дослідні інститути по всьому світу, що залучають свої людські та матеріальні ресурси для вирішення поточних проблем та сприяння розвитку своїх суспільств. На підставі угоди між ЮНЕСКО та ОНПУ і відповідно до Статуту кафедра ЮНЕСКО функціонувала як асоціація чотирьох наукових організацій: ОНПУ, Одеська державна академія холоду, Український науково-дослідний інститут верстатів і приладів та Одеське відділення Інженерної академії України. Метою створення кафедри було розширення наукових та технічних знань студентів, спеціалістів та науковців у галузі інтелектуального моделювання та нетрадиційних технологій. Усі співзасновники кафедри були наділені частинами освітньої і наукової програми, які відповідали їхньому досвіду і наявності потрібного технічного оснащення. Кожен співзасновник створював свою секцію, назва якої відображала основні напрямки досліджень та розробок [Оборський 2018, 68]. Кафедра спеціалізувалася на інноваційних технологіях, іменованих у міжнародній термінології “нетрадиційними”. До них належать імпульсні, високочастотні, електророзрядні, променеві, струменеві, ультразвукові та інші процеси з використанням різних видів енергії, зокрема й альтернативних – енергії сонця, вітру, припливів, глибинного тепла землі, палива з біомаси тощо [Оборський 2018, 68]. Про актуальність їхнього використання для України й світу, який перебуває в процесі переходу на відновлювальні джерела енергії, годі говорити.

У 2012 році Одеська державна академія холоду припинила своє існування у зв’язку з включенням її до складу Одеської національної академії харчових технологій. Також із різних причин відсторонились від активної участі у роботі кафедри ЮНЕСКО Український науково-дослідний інститут верстатів і приладів та Одеське відділення Інженерної академії України. Усвідомлюючи свою відповідальність за долю кафедри, ОНПУ продовжив діяльність кафедри. На жаль, наразі кафедра не функціонує. У публічному просторі немає інформації про те, коли й за яких обставин вона була ліквідована.

Станом на березень 2025 року в Україні діє 12 кафедр ЮНЕСКО, пов'язаних із мережею UNITWIN. Найстаршою з них є кафедра ЮНЕСКО “Інформаційні та комунікаційні технології в освіті” Міжнародного науково-технічного університету (м. Київ), заснована 1995 р. Кафедри діють в університетах Києва та Харкова (кафедра ЮНЕСКО “Духовно-культурні цінності виховання та освіти” на базі Інституту духовного розвитку людини Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля (2009) після окупації Луганська Росією була переміщена до Києва). Кафедри дуже різноманітні за профілем – від проблем технологічного розвитку до освіти, прав людини й питань культури. Повний список кафедр є на сайті Постійного представництва України при ЮНЕСКО³. Нові кафедри і далі відкриваються навіть після початку повномасштабного вторгнення.

22 травня 2024 року відбулася офіційна презентація кафедри ЮНЕСКО в Харківському національному університеті мистецтв імені І. П. Котляревського з питань збереження традицій у культурі та мистецтві. Кафедру було започатковано угодою між ХНУМ імені І. П. Котляревського та ЮНЕСКО “з метою подальшої євроінтеграції у світовий простір досягнень української культури, мистецької освіти та науки, зокрема, на Слобожанщині, центром якої є місто-герой Харків та один із найстаріших в Україні ВНЗ – університет мистецтв”, як зазначено на сайті⁴. У 2022 році в Національній музичній академії України імені П. І. Чайковського відкрилася кафедра ЮНЕСКО “Музика, освіта, наука – заради миру”. “Функція кафедри вимагає усвідомлення інтенсивності та динаміки комунікативних процесів сьогодення, в основі яких: взаємозбагачення, взаємодоповнення, взаємоперехрещення та взаємозапозичення культурних стратегій і практик”, – зазначено у Стратегії кафедри⁵.

Висновки

Місія ЮНЕСКО 1956–1966 рр. відіграла ключову роль у становленні Індійського інституту технологій у Бомбеї – провідного технічного університету Індії, де українські науковці забезпечили розробку навчальних програм, постачання обладнання та підготовку інженерних кадрів. Цей внесок репрезентує участь України в радянських міжнародних освітніх проектах і потребує подальшого наукового осмислення.

Архів фото- та кіноматеріалів професора Г. М. Мещерякова, однієї з ключових постатей місії ЮНЕСКО в Індії, є унікальним історико-культурним джерелом, що документує як повсякденне життя Індії 1960-х років, так і процес модернізації її системи вищої технічної освіти. Поєднуючи політичну історію, культурні традиції та соціальні практики, ці матеріали створюють основу для досліджень з історії науки, індології та культурної антропології. Публічні презентації архіву у 2013 та 2024 рр. підтвердили його значення для сучасних українсько-індійських наукових і культурних ініціатив, водночас окресливши потребу в його ширшому представленні в Індії у форматі виставок, публікацій та цифрового депозиту.

Проект ЮНЕСКО в Індії, зокрема створення ІІТ Бомбея, став одним із найважливіших міжнародних освітніх проєктів ХХ століття, продемонструвавши ефективну модель співпраці держав у подоланні неписьменності, розвитку технічної освіти, підготовці нових поколінь інженерів та забезпеченні технологічного прогресу. За десятиліття було закладено фундамент сучасної системи вищої технічної освіти Індії – результат, непропорційно масштабніший за обсяги витрачених ресурсів. Досвід України в цьому процесі має не лише історико-наукове, а й гуманітарне значення, слугуючи підґрунтям для нових моделей міжнародної співпраці, зорієнтованих на відбудову, збереження культурної спадщини та підтримку освіти як ресурсу глобального розвитку.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Іл. 1. Головна будівля Індійського інституту технологій у Бомбеї

Іл. 2. Аспіранти з проєктування верстатів (1960–1961), ІТ Бомбея.

Сидять зліва направо: пан Д. В. Капур, проф. С. Руза, проф. Т. Н. Лоладзе, проф. А. К. Де, проф. Г. М. Мещеряков, проф. В. А. Яворонков, пан Г. І. Самохін.

Стоять зліва направо: пани А. М. Діас, Н. В. Асватанараяна, Л. М. Салуджа, Р. К. Шеной, С. Сом Сундар

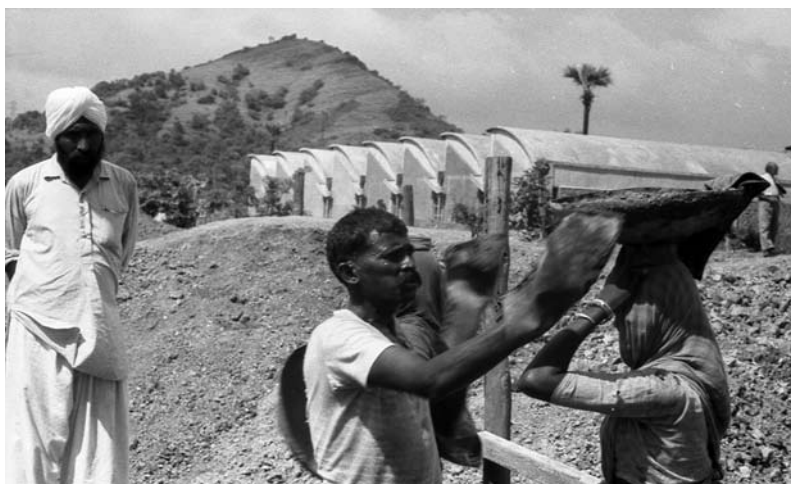
Іл. 3. Лабораторія металорізальних верстатів

Іл. 4. Проф. Г. М. Мещеряков (у центрі) пояснює принцип роботи вертикально-фрезерного верстата

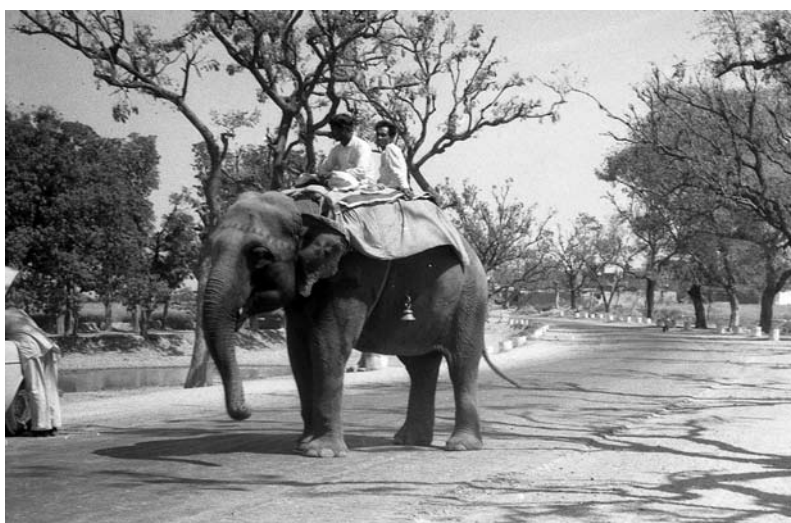
Іл. 5. Проф. Шішір Кумар Босе, перший директор ІІТ Бомбея (праворуч), контролює заливання плити перекриття першого поверху корпусу інституту

Іл. 6. Будівництво навчально-виробничих майстерень у Поваї.
Супервайзер і постачальники бетону

Іл. 7. Будівництво кампуса ІІТ Бомбея в Поваї

Іл. 8. Традиційний транспортний засіб – слон. Околиці Бомбея, 1959 р.

Іл. 9. Зустріч Шріматі Індіри Ганді в аеропорту Бегумпет. 3 січня 1967 р.

Іл. 10. Церемонія закладання Національного геофізичного науково-дослідного інституту. Шріматі Індіра Ганді, прем'єр-міністр Індії; д-р Атма Рам, президент Ради наукових і промислових досліджень (CSIR); д-р Гарі Наран, директор. Гайдарабад, 1967 р.

¹ “Участь України у діяльності ЮНЕСКО”, в *Міністерство закордонних справ України*, режим доступу: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/yunesko/uchast-ukrayini-u-diyalnosti-yunesko> (дата звернення 15.07.2025).

² Kaushik A. “How the Cold War Built India’s IITs? The Secret Soviet-American Rivalry”, in *LinkedIn*, available at: www.linkedin.com/posts/satyamurthy-nageswaran-60a9267_the-establishment-of-indias-iits-during-activity-7319721012336447489-Pnwe (accessed July 3, 2025).

³ “Кафедри ЮНЕСКО”, в *Постійне представництво України при ЮНЕСКО*, режим доступу: <https://unesco.mfa.gov.ua/spivrobitnistvo/kafedri-yunesko> (дата звернення 14.08.2025).

⁴ “22 травня 2024 р. увійде в історію Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського як дата офіційної презентації університетської кафедри ЮНЕСКО”, в *Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського*, режим доступу: <https://num.kharkiv.ua/vitaemo-z-vidkrittyam-kafedri-yunesko> (дата звернення 02.07.2025).

⁵ “Стратегія. Київ – 2022”, в *Національна музична академія України імені П. І. Чайковського. ЮНЕСКО. Кафедра: “Музика, освіта та наука – заради миру”*, режим доступу: <https://knmau.com.ua/wp-content/uploads/Strategiya-kafedri.pdf> (дата звернення 14.08.2025).

ЛІТЕРАТУРА

Лукаш О. І. (1979), “Науково-технічні зв’язки СРСР з Індією”, *Український історичний журнал*, № 8, с. 76–83.

Лукаш О. (2003), “Українсько-індійські відносини”, *Україна дипломатична*, вип. III, с. 596–608.

Лукаш О. І. & Полюк С. П. (1982), “Участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з Індією (70–80-і роки)”, *Український історичний журнал*, № 3, с. 101–108.

Моцик О. (2019), “Міжнародна співпраця України з ЮНЕСКО в гуманітарній сфері”, *Вісник Львівського університету*, Серія філос.-політолог. студії, вип. 24, с. 184–190. DOI: <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.24.24>

Оборський Г. О. (2018), “Цілі та функції кафедри ЮНЕСКО при Одеському національному політехнічному університеті”, в *Реалізація спіл. міжнар. проектів та реформування відносин: наука, вир-во і ринок: перша інтернаціон. наук.-практ конф., Одеса, 25–27 верес. 2018 р.*, кн. 1, Одеса, с. 67–71.

Штепа О. і Лебах А. (2024), “70-річчя України в ЮНЕСКО: досвід і перспективи”, *Україна дипломатична*, вип. XXV, с. 904–910.

Bhatia S. (2007), *American Karma Race, Culture, and Identity in the Indian Diaspora*, New York University Press, New York.

“A Brief History of the Department of Mathematics, IIT Bombay (1958–2007)” (2007), in *Indian Institute of Technology Bombay*, available at: <https://www.math.iitb.ac.in/assets/pdf/history.pdf> (accessed August 3, 2025).

Francis S. (2001), “The IITs in India: Symbols of an Emerging Nation”, *Südasien-Chronik – South Asia Chronicle*, Issue 1, pp. 293–326.

Voltoviski B. (1971). “Ukraine’s Nation-Wide Movement to Protect its Natural Resources”, *The UNESCO Courier*, July, pp. 26–29.

Gupta S. P. (1970), *Census of India 1961*, Vol. I. India, Part IX. Census Atlas, available at: <https://ruralindiaonline.org/en/library/resource/census-of-india-1961---volume-i-india-part-ix-census-atlas> (accessed August 3, 2025).

Indian Institute of Technology. Bombay, India. Final report. Unesco (1968), available at: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000181857?posInSet=17&queryId=a4a25eb5-2a45-4d65-a9d3-252ac493fb87> (accessed July 5, 2025).

Shcherbakov M. (2024), “70th Anniversary of Ukraine in UNESCO: History and Legacy”, *The Gaze*, December 05, available at: <https://thegaze.media/news/70th-anniversary-of-ukraine-in-unesco-history-and-legacy> (accessed June 29, 2025).

Sukhatme S. P. and Mahadevan I. (1988), “Brain Drain and the IIT Graduate”, *Economic and Political Weekly*, Vol. 23, No. 25, pp. 1285–1287+1289–1293.

REFERENCES

Lukash O. I. (1979), “Naukovo-tekhnichni zviazky SRSR z Indiiieu”, *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, No. 8, pp. 76–83. (In Ukrainian).

Lukash O. (2003), “Ukrainsko-indiiski vidnosyny”, *Ukraina dyplomatychna*, Issue III, pp. 596–608. (In Ukrainian).

Lukash O. I. and Poliuk S. P. (1982), “Uchast Ukrainskoi PCR u spivrobitnytstvi Radianskoho Soiuzu z Indiiieu (70–80-i roky)”, *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, No. 3, pp. 101–108. (In Ukrainian).

Motsyk O. (2019), "Mizhnarodna spivpratsia Ukrainy z YuNESKO v humanitarnii sferi", *Visnyk Lvivskoho universytetu*, Seriiia filos.-politolog. studii, Issue 24, pp. 184–190. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.24.24>

Oborskyi H. O. (2018), "Tsili ta funktsii kafedry YuNESKO pry Odeskomu natsionalnomu politekhnichnomu universyteti", in *Realizatsiia spil. mizhnar. proektiv ta reformuvannia vidnosyn: nauka, vyr-vo i rynek: persha internatsion. nauk.-prakt konf.*, Odesa, 25–27 veres. 2018 r., Book 1, Odesa, pp. 67–71. (In Ukrainian).

Shtepa O. and Liebakh A. (2024), "70-richchia Ukrainy v YuNESKO: dosvid i perspektyvy", *Ukraina dyplomatychna*, Issue XXV, pp. 904–910. (In Ukrainian).

Bhatia S. (2007), *American Karma Race, Culture, and Identity in the Indian Diaspora*, New York University Press, New York.

"A Brief History of the Department of Mathematics, IIT Bombay (1958–2007)" (2007), in *Indian Institute of Technology Bombay*, available at: <https://www.math.iitb.ac.in/assets/pdf/history.pdf> (accessed August 3, 2025).

Francis S. (2001), "The IITs in India: Symbols of an Emerging Nation", *Südasien-Chronik – South Asia Chronicle*, Issue 1, pp. 293–326.

Voltoviski B. (1971). "Ukraine's Nation-Wide Movement to Protect its Natural Resources", *The UNESCO Courier*, July, pp. 26–29.

Gupta S. P. (1970), *Census of India 1961*, Vol. I. India, Part IX. Census Atlas, available at: <https://ruralindiaonline.org/en/library/resource/census-of-india-1961---volume-i-india-part-ix-census-atlas> (accessed August 3, 2025).

Indian Institute of Technology. Bombay, India. Final report. Unesco (1968), available at: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000181857?posInSet=17&queryId=a4a25eb5-2a45-4-d65-a9d3-252ac493fb87> (accessed July 5, 2025).

Shcherbakov M. (2024), "70th Anniversary of Ukraine in UNESCO: History and Legacy", *The Gaze*, December 05, available at: <https://thegaze.media/news/70th-anniversary-of-ukraine-in-unesco-history-and-legacy> (accessed June 29, 2025).

Sukhatme S. P. and Mahadevan I. (1988), "Brain Drain and the IIT Graduate", *Economic and Political Weekly*, Vol. 23, No. 25, pp. 1285–1287+1289–1293.

О. А. Борділовська, Ю. С. Філь, Г. М. Мещеряков

Внесок українських науковців у становлення Індійського інституту технологій у Бомбеї (1950–1970 рр.) в контексті місії ЮНЕСКО

Стаття присвячена дослідженню історії успішного співробітництва України та Індії в галузі науки, освіти та культурної спадщини на прикладі участі Одеського політехнічного інституту у формуванні Індійського інституту технологій у Бомбеї (IIT Bombay). Дослідження ґрунтується на архівних матеріалах професора, доктора технічних наук Г. М. Мещерякова, який з кінця 1950-х років очолював місію ЮНЕСКО в Індії. Ця десятирічна місія (1956–1966) мала на меті закласти фундамент індійської технічної освіти. Результати дослідження історії становлення ІТ Бомбея засвідчують, що цей процес був не лише загальнонаціональним, а й реалізовувався за участі інших республік колишнього СРСР, зокрема України, яка має власну історію партнерства та взаємодії з Індією у сферах освіти, науки й культури. Українські індологи активно досліджують, систематизують і вводять у науковий обіг спадщину українських науковців, які зробили внесок у розвиток Індії, зокрема у становлення її системи вищої технічної освіти. Мета роботи – вписати цю історію в ширший контекст українсько-індійської технологічної співпраці радянського періоду, а також у діяльність ЮНЕСКО та її освітніх місій. Запропонована стаття має новаторський характер, оскільки звертається до малодослідженої теми, пропонує її нову інтерпретацію та відкриває перспективи для подальших досліджень у сфері історії міжнародної співпраці та культурної дипломатії.

Ключові слова: українсько-індійські відносини; місія ЮНЕСКО; технічна освіта; Індійський інститут технологій у Бомбеї; фотографічний архів; індологія; культурна дипломатія

*Стаття надійшла до видання 4.09.2025
Прийнято до друку після рецензування 30.09.2025
Опубліковано 28.11.2025*